

Marcin Grygiel

Rzeszów, Uniwersytet Rzeszowski

HUNGARYZMY W PIEŚNIACH ŁEMKOWSKICH I RUSIŃSKICH. PRZYCZYNEK DO BADAŃ NAD KARPACKĄ STREFĄ KONWERCENCJI JĘZYKOWEJ

Hungarian Loanwords in Lemko and Rusyn Songs: A Contribution to the Study of the Carpathian Convergence Zone

ABSTRACT: The article examines the layer of Hungarian-origin lexicon preserved in the folk-song repertoire of Lemkos and other Carpathian Rusyns, treating that repertoire as a comparatively conservative oral corpus that retains lexical items lost or marginalised in colloquial speech. Drawing on the song collections of De-Vollan (1885) and Sobolevsky (1967) supplemented by post-1989 fieldwork, the study isolates approximately seventy items of demonstrable Hungarian provenance and classifies them into five semantic fields: pastoral and agricultural life, social and administrative terminology, the world of the soldier and the outlaw, food and drink, and onomastics. The phonological and morphological adaptation of these items is discussed with attention to the substitution strategies for Hungarian phonemes absent from East Slavic, the regular replacement of Hungarian nominal endings, and the integration of Hungarian verbal stems via the productive suffix *-uvaty / -ovaty*. The discussion is framed within current debate on the Carpathian convergence area, arguing that the song corpus offers particularly clear evidence for the layered character of contact in this region: an older stratum reflecting the Vlach pastoral colonisation, a middle stratum reflecting the multi-ethnic Kingdom of Hungary, and a more recent stratum reflecting Austro-Hungarian administration and military service.

KEYWORDS: Lemko Rusyn, Hungarian loanwords, language contact, Carpathian Sprachbund, folk song

Łemkowie – przez większą część XX wieku samookreślający się jako *руснакы* czy też *русини* – zamieszkiwali północne stoki Karpat od górnego Popradu na zachodzie po górny San na wschodzie¹. Ich język, tradycyjnie klasyfikowany jako północno-zachodnia odmiana karpackiego rusińskiego, stanowi wyraziście wyodrębnioną grupę gwar wschodniosłowiańskich, odróżniającą się zarówno od sąsiadującego z nią od północy języka polskiego, jak i od dialektów ukraińskich położonych dalej na wschód².

¹ *Łemkowyna*, [w:] <https://www.lemko.pl/czytelnia/lemkowyna/> (15.02. 2026).

² Por. J. Rieger, *Słownictwo i nazewnictwo łemkowskie*, Warszawa 1995; H. Fontański, M. Chomiak, *Gramatyka języka łemkowskiego / Граматика лемківського языка*, Katowice 2000; S. M. Pugh, *The*

Od 2009 roku łemkowski ma w Polsce status języka nbiejszości etnicznej objętego ochroną Europejskiej karty języków regionalnych lub mniejszościowych³.

W warstwie leksykalnej tej odmiany języka szczególne miejsce zajmuje stratum językowe pochodzenia węgierskiego. Sytuacja jest zaś o tyle paradoksalna, że właściwa Łemkowszczyzna – w odróżnieniu od południowych odmian karpackorusińskich, używanych na Preszowszczyźnie i w obwodzie zakarpackim Ukrainy – nigdy nie znajdowała się w obrębie granic Królestwa Węgier. Pasma karpackie pełniło aż do roku 1918 funkcję granicy politycznej między polską (później austriacko-galicyską) a węgierską częścią monarchii habsburskiej. Mogłoby się zatem wydawać, że hungaryzmy będą w gwarach północnołemkowskich nieliczne i ograniczone do późniejszej, austro-węgierskiej terminologii administracyjnej. Obecność jednak licznych hungaryzmów w gwarach po północnej stronie Karpat była już dawno odnotowana w literaturze dialektologicznej (zob. zwłaszcza atlas Stieberta 1956–1964 oraz wcześniejsze prace), a drogi ich przenikania – transgraniczne kontakty handlowe, wędrowniki sezonowe na żniwa, handel zwierzętami, służba wojskowa po obu stronach głównego pasma – były także szczegółowo dokumentowane. Repertuar pieśniowy nie odkrywa zatem tych kontaktów; potwierdza je natomiast w sposób bardziej żywy i bardziej skoncentrowany niż dane dialektologiczne synchroniczne, a ponadto pozwala dostrzec ich warstwowość chronologiczną.

Repertuar pieśni łemkowskich – będący jednym z najobszerniejszych i najlepiej udokumentowanych korpusów łemkowskiej literatury ustnej – nasycony jest leksyką pochodzenia węgierskiego, nazwami miejscowymi oraz, sporadycznie, kalkami składniowymi i semantycznymi. Węgierskie miasta wymieniane są z nazwy, węgierskie realia i role społeczne pojawiają się bez śladu obcości (traktowane są jak rodzime), a hungaryzmy występują nierzadko w kontekstach, w których słowiańskie odpowiedniki byłyby dziś w pełni naturalne. Migracja sezonowa, wędrowniki pasterskie (transhumancja) i służba wojskowa po obu stronach głównego pasma stanowiły – jak dokumentuje Magocsi – przez wieki stały element łemkowskiej rzeczywistości; powstałe w jej rezultacie nazwiska typu *Kondau* (< węg. *kondás* ‘świniopas’) zachowują w samej swej strukturze pamięć sezonowego zatrudniania Łemków w węgierskich gospodarstwach⁴.

Niniejszy artykuł stawia sobie dwa cele. Po pierwsze, na płaszczyźnie empirycznej zmierza do systematycznego sklasyfikowania leksyki pochodzenia węgierskiego poświadczonej w pieśniach łemkowskich (i pokrewnych im rusińskich), z uwzględnieniem jej rozkładu semantycznego oraz prawidłowości w adaptacji fonologicznej i morfologicznej, a także – co istotne – z konsekwentnym oddzielaniem od siebie terenów

Rusyn Language: A Grammar of the Literary Standard of Slovakia with Reference to Lemko and Subcarpathian Rusyn, Munich 2009.

³ *Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych*, [w:] <https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/europejska-karta-jezykow-regionalnych-lub-mniejszosciowych> (22.02.2026).

⁴ P. R. Magocsi, *With Their Backs to the Mountains: A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns*, Budapest 2015, p. 47-52, 290-311.

północnołemkowskich (w Polsce), południwołemkowskich (rusińskich na Słowacji) i rusińskich na Zakarpaciu, na których to terenach realia kontaktowe były odmienne. Po drugie, na płaszczyźnie teoretycznej proponujemy postawić tezę, że materiał pieśniowy potwierdza i konkretyzuje – choć nie odkrywa – warstwowy charakter karpackich kontaktów językowych, w którym współistnieją różne porządki chronologiczne i który odzwierciedla nie tyle uzus jednej społeczności w określonym momencie, ile skumulowany rezultat wielowiekowych przemieszczeń, transhumancji, sezonowej migracji zarobkowej oraz służby wojskowej (z zastrzeżeniem, że ludność łemkowska Galicji służyła w wojsku austriackim, nie zaś węgierskim w ścisłym znaczeniu).

Stan badań i analizowany materiał źródłowy

Systematyczne badania nad węgiersko-słowiańskimi kontaktami leksykalnymi rozpoczyna monografia Franza Miklosicha z 1871 roku, poświęcona przede wszystkim odwrotnemu kierunkowi zapożyczeń. Fundamentalne znaczenie dla wszelkich późniejszych badań w tym obszarze – łącznie z kwestiami zapożyczeń wstecznych – ma dwutomowe dzieło Istvána Kniezsy z 1955 roku, którego dane podlegały następnie uściśleniu w *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Sprache* pod redakcją Lóránta Benkő (TESz, 1967-1976) oraz w badaniach Eugena Helimskiego (z których szczególnie istotna jest praca z 1988 r. o języku węgierskim jako źródle dla rekonstrukcji prasłowiańskiej oraz słowiańskiego języka Panonii), Marka Stachowskiego i Andrása Zoltána⁵.

Po stronie wschodniosłowiańskiej fundamentalne znaczenie zachowuje monografia Petra M. Lizanca z 1976 roku, która kataloguje kilkaset hungaryzmów w gwarach ukraińskich (rusińskich) Zakarpacia. Dane Lizanca uzupełniają opracowania Aleksandra Mokania dla pogranicza marmaroskiego oraz Istvána Kótyuka dla doliny Użu⁶; weszły one do standardowego aparatu etymologicznego języka ukraińskiego za pośrednictwem słownika pod redakcją Ołeksandra Melnyczuka (ESUM, 1982-2012). Po stronie słowackiej najobszerniejszą i najlepiej udokumentowaną pozycją jest trzytomowa praca Luciana Rocchiego *Hungarian Loanwords in the Slovak Language* (1999-2010), o tyle wartościowa dla badacza języka łemkowskiego, że wschodniosłowackie gwary współdzielą z łemkowskimi większość istotnych hungaryzmów⁷.

⁵ Klasyczne opracowanie zob. F. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Magyarischen*, Wien 1871; późniejsze syntezы: I. Kniezsa, *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*, t. I-II, Budapest 1955; L. Hadrovics, *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*, Budapest 1985; A. Zoltán, *Hungarian and Slavic Contact*, [in:] *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics Online*, red. M. L. Greenberg, Leiden 2020, [in:] https://doi.org/10.1163/2589-6229_ESLO_COM_035986 (22.02. 2026).

⁶ П. М. Лизанец, *Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпаття. Венгерско-украинские межъязыковые связи*, Budapest 1976; А. Мокань, *Венгерские лексические заимствования в южномармарошских украинских говорах*, „Slavica” 1966, t. VI, s. 51-66; І. Ковтюк, *Українські заимствования в ужанському венгерському говоре*, Nyíregyháza 2007.

⁷ L. Rocchi, *Hungarian Loanwords in the Slovak Language*, t. I-III, Trieste 1999-2010.

Materiał ściśle łemkowski był dotąd – jeśli chodzi o samo słownictwo węgierskiego pochodzenia – przedmiotem opracowań mniej obszernych. Pojawia się on w fundamentalnej syntezie dialektologicznej Iwana Pańkewycza (1938), poświęconej fonetyce i morfologii gwar południowołemkowskich (rusińskich), w atlasie językowym dawnej Łemkowszczyzny Zdzisława Stieberta (1956-1964), który dokumentuje znaczną część izoglos leksykalnych, oraz w gramatyce języka łemkowskiego Henryka Fontańskiego i Mirosławy Chomiak (2000) – prace te są oczywiście wyraźnie ukierunkowane przedmiotowo, lecz hungaryzmy stanowią w nich jedynie poboczny przedmiot zainteresowania, omawiany przy okazji innych zjawisk. Istnieje przy tym szereg opracowań etymologicznych, w tym takich, które wyodrębniają hungaryzmy w gwarach sąsiednich (Lizanec 1976, Rocchi 1999-2010, Mokań 1966, Kótyuk/Ковтюк 2007, Gregor 2023). Niniejszy artykuł zmierza do uzupełnienia tej tradycji, koncentrując się na korpusie pieśniowym, który był dotąd intensywnie wykorzystywany do celów etnograficznych i folklorystycznych, lecz którego bogactwo językowe nie zostało systematycznie zinwentaryzowane.

Empiryczną podstawą niniejszego studium są trzy korpusy. Najwcześniejszy z nich to *Угро-русскія народныя пѣсни* Hryhoriya De-Vollana (Sankt Petersburg 1885), zawierające pieśni z obu stron głównego pasma karpackiego, zebrane w okresie, gdy tradycyjna ekologia dialektalna pozostawała jeszcze w znacznej mierze nienaruszona. Trzon analizowanego materiału stanowi jednak zbiór *Лемківські співанки* Mychajła Sobolewskiego (Kijów 1967), najobszerniejszy drukowany korpus pieśni łemkowskich, gromadzony przez kilka dziesięcioleci przez byłego dyrygenta chóru cerkiewnego z Kostarowiec na Sanocczyźnie. Trzecią grupę stanowią śpiewniki i nagrania powstałe po roku 1989 w środowisku łemkowskich organizacji kulturalnych w Polsce – ogólnie dostępne w Internecie. Niniejsze opracowanie uzupełnia ponadto materiał z tomu 11 (1983) *Наукового збірника Музею української культури у Свиднику*, dokumentującego pieśni z południowej (rusińsko-słowackiej) strony Karpat – ze zbioru tego pochodzą m.in. interesujące hungaryzmy *вапра* ‘szewc’ (< węg. *varga*) i *бочкору* ‘buty (skórzane, kierpce)’ (< węg. *bocskor*), a także – co ważne w kontekście dyskusji o pochodzeniu leksemu *шабля* – pieśń, w której polski *Ляшок* nosi *шаблю*, co świadczy o polskim źródle tego zapożyczenia w pieśni z południowej strony Karpat⁸.

Z tak określonego korpusu wyekscerpowano wszystkie jednostki leksykalne spełniające dwa kryteria: (a) ich węgierską etymologię potwierdza zgodność istniejącej literatury etymologicznej (przede wszystkim Kniezsa 1955, TESz, Lizanec 1976, ESUM 1982-2012, Rocchi 1999-2010), oraz (b) są one poświadczone w przynajmniej dwóch niezależnych źródłach tekstowych lub w dwóch wyraźnie odrębnych tradycjach subregionalnych. Procedura ta dała w rezultacie korpus roboczy złożony z około siedemdziesięciu jednostek leksykalnych oraz osobno traktowanego materiału toponimicznego i antroponimicznego.

⁸ Główne źródła: *Угро-русскія народныя пѣсни*, собр. Г. Де-Воллан, Санкт-Петербург 1885; *Лемківські співанки*, упоряд. М. Соболєвський, Київ 1967. Materiał uzupełniający stanowią pieśniowe zbiory wydawane po 1989 roku przez Stowarzyszenie Łemków oraz repertuar zespołów folklorystycznych *Lastiwoczka*, *Serenca* i *Kyczera*.

Należało przy tym zachować ostrożność. Nie każda jednostka leksykalna, która sprawia wrażenie węgierskiej, jest nią rzeczywiście – kotlina karpacka pozostawała przez ponad tysiąclecie miejscem wielokierunkowych zapożyczeń między językami słowiańskimi, węgierskim, rumuńskim oraz, w mniejszym stopniu, niemieckim czy jidysz. Przykładowo węgierskie *város* ‘miasto’ wbrew temu, co bywało sugerowane w starszej literaturze slawistycznej, nie jest sławizmem w języku węgierskim, lecz rodzimym derywatem przymiotnikowym z sufiksem *-s* od węg. *vár* ‘gród’ (samo pochodzenia irańskiego), tj. pierwotnie ‘miejscowość z grodem’ – tak TESz; łemkowska forma *варови / варошок*, poświadczona w pieśniach, jest zatem hungaryzmem właściwym (z dalszym promieniowaniem do innych języków słowiańskich, między innymi do serbskiego)⁹. W miejscach, gdzie identyfikacja języka źródłowego jest rzeczywiście niepewna – co dotyczy zwłaszcza leksyki pasterskiej, w której pojawia się problem mediacji wołoskiej¹⁰ – zasygnalizowano wątpliwość, zamiast forsować arbitralne rozstrzygnięcia.

Klasyfikacja semantyczna materiału

Korpus uporządkowano w pięć pól semantycznych, w przybliżeniu malejącego nasycenia w tekstach pieśni. Dla każdej jednostki leksykalnej podaje się postać łemkowską, etymon węgierski oraz znaczenie; ze względu na ograniczenia objętościowe nie cytujemy w pełnym wymiarze poświadczeń tekstowych.

Leksyka pasterska i rolnicza

Pole to jest najliczniejsze i najsilniej powiązane z problematyką karpackiej strefy konwergencji. Do najczęściej poświadczonych jednostek należą: *газда* ‘gospodarz, pan domu’ (< węg. *gazda*); *бача* ‘główny pasterz’ (< węg. *bacsa*, samo zapewne pochodzenia rumuńskiego); *салаи* ‘szałas, koliba pasterska, hala letnia’ (< węg. *szállás* ‘nocleg, kwatera’); *кoшар* ‘koszara, ogrodzenie dla owiec’ (< węg. *kosár*); *кoндаи* ‘świniopas’ (< węg. *kondás*); *чабан* ‘pasterz’ (< węg. *csobán*, pochodzenia tureckiego za pośrednictwem rumuńskiego *cioban*).

Szczególnie istotny jest czasownik *бантывати* ‘niepokoić, krzywdzić’ (< węg. *bánt* ‘krzywdzić, obrażać’ + produktywny sufiks werbalizujący *-vamu*). Jednostka ta ma zasięg pankarpacki: jest poświadczona w słowackim jako *bantovať*, w gwarach zakarpaccyckich jako *бантывати*, w odmianie używanej przez Rusinów Panońskich oraz w polskich gwarach Podhala. Jej obecność w stałych formułach pieśniowych w rodzaju *не бантуй мене, милий* ‘nie krzywdź mnie, mój miły’ dowodzi, że nawet z pozoru

⁹ I. Kniezsa, *A magyar nyelv szláv jövevényszavai...*, t. II, cz. 2, s. 568-569; A. Zoltán, *Hungarian and Slavic Contact...*

¹⁰ M. Małecki, *Język polski na południe od Karpat*, Kraków 1938; I. Czamańska, *The Vlachs – Several Research Problems*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 2015, t. 22, nr 1, s. 7-16, [in:] <https://doi.org/10.14746/bp.2015.22.1> (15.03.2026).

najbardziej „rodzime” warstwy łemkowskiej dykcji lirycznej są w rzeczywistości prze-sycone hungaryzmami¹¹.

Z *банувати* pozostaje w bezpośrednim związku *банувати* ‘żałować, opłakiwać’ (< węg. *bán* ‘żałować’), tworzące parę bliskoznaczną z odziedziczonym słowiańskim *жалувати*. Para ta umożliwia subtelne różnicowanie semantyczne („*жалувати за кимсь*” ‘żałować kogoś’ vs. „*банувати по чимсь*” ‘żałować czegoś’) – jest to cecha typowa dla zapożyczeń w pełni zintegrowanych, nie zaś dla okazjonalnego przełączenia kodu. Inne istotne jednostki leksykalne tego pola: *баршун* ‘aksamit’ (< węg. *bársony*); *ауош* ‘łopata, szpadel’ (< węg. *ásó*); czasownik *хочувати* / *хочути* ‘używać, korzystać z czegoś’ (< węg. *haszon* ‘zysk, pożytek’ + sufiks werbalizujący), wraz z derywatem rzeczownikowym *хочен* ‘pożytek, korzyść’.

Terminologia społeczno-administracyjna

Drugą wyraźnie wyodrębniającą się grupę – tematycznie zlokalizowaną przede wszystkim po południowej stronie Karpat, tj. w gwarach rusińskich Preszowszczyzny i Zakarpacia, gdzie realia administracyjne Królestwa Węgier działały bezpośrednio – tworzą jednostki leksykalne odzwierciedlające dawną strukturę pogranicza węgiersko-galicjijskiego: *бiпov* ‘sędzia’, w gwarach rusińskich na Słowacji odnotowywany również w znaczeniu ‘sołtys, wójt’ (< węg. *bíró* ‘sędzia’); w pieśniach *бiпov* występuje na ogół w znaczeniu ‘sędzia’ (postać, przed którą trzeba się tłumaczyć), co stanowi semantyczne uzupełnienie w stosunku do dotąd notowanego ‘sołtysa’; *вapов* ‘miasto’ (< węg. *város*, derywat sufiksalny od węg. *vár* ‘gród’, jak omówiono wyżej); *opcar* / *ypuар* ‘kraj, państwo’ (< węg. *ország*); *zymар* ‘granica, miedza’ (< węg. *határ*); *вam* ‘cło, opłata graniczna’ (< węg. *vám*), wraz z derywatem *вamов* ‘poborca cła’.

W tekstach pieśni jednostki te mają archaiczne nacechowanie – *вapов* jest miastem targowym, do którego udaje się okazjonalnie, *бiпov* zaś postacią, z którą trzeba się układać lub przed którą trzeba się tłumaczyć. Każe to sądzić, że już w czasie spisывания pieśni postrzegano je jako stylistycznie nacechowane, co z kolei zgadza się z hipotezą o ich przenikaniu do gwar łemkowskich za pośrednictwem węgierskiego uzusu administracyjnego z okresu dualizmu (1867-1918) i wcześniejszych stuleci, gdy przełęcz karpackie tworzyły porowatą granicę między Galicją a komitatami szaryskim, zempleńskim, užhorodzkim i bereskim.

Tematycznie nieco poza grupą administracyjno-prawną – co słusznie zauważono w toku recenzji niniejszego artykułu – sytuuje się przymiotnik *бeмeжний* ‘chory’ wraz z rzeczownikiem *бeмeзa* ‘choroba’ (< węg. *beteg* ‘chory’), który należałby raczej do pola życia codziennego (zdrowie i ciało); rozpatrujemy go jednak w tym miejscu ze względu na wzorcową regularność jego adaptacji morfologicznej oraz na rolę, jaką odgrywa on jako ilustracja typowej dla łemkowszczyzny strategii adaptacyjnej. Jednostka ta ma paralele w słowackim *be’ah* oraz w odmianie używanej przez Rusinów

¹¹ П. М. Лизанец, *Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпаття...*, с. 47-48; *Етимологічний словник української мови*, ред. О. С. Мельничук, т. I, Київ 1982, с. 137; *Лемківські співанки...*, nr 142, 198.

Panońskich *бемеж*. Jego adaptacja jest wzorcowo regularna: węgierskie końcowe -g jest w słowackim ubezdźwięcznione, w rusińskim zaś zachowane, dodanie zaś słowiańskiego sufiksu adiektywnego -ьнъ daje produktywny w łemkowszczyźnie model słowotwórczy¹². Leksem ten funkcjonuje w opozycji do odziedziczonego *хворий* – z wyraźnym zróżnicowaniem semantycznym, przy czym *бетешний* zmierza ku znaczeniom związanym z chorobą chroniczną, ciężką, a nie zwykłym zachorowaniem¹³.

Leksyka żołnierska i zbójnicka

Trzecie pole – mniejsze liczebnie, lecz tematycznie wyraziste – obejmuje słownictwo związane z żołnierką i zbójnictwem. Oba motywy łączy w łemkowskiej (jak i słowackiej oraz węgierskiej) poetyce ludowej postać *збойника / опришка* – szlachetnego rozbójnika, który oscyluje między ucieczką przed branką a robinhoodowską partyzantką w górach¹⁴.

Najważniejsze jednostki: *беляр* ‘zbójnik, opryszek; (później) hultaj’ (< węg. *be-tyár*); *катана / катуна* ‘żołnierz’ (< węg. *katona*); *зycар* ‘huzar’ (< węg. *huszár*; etymon ostatecznie słowiański, powracający przez serbskie *зycар* < wł. *corsaro*); *шабля* ‘szabla’ (węg. *szablya* jest – wbrew wcześniejszym sugestiom – nie pochodzenia słowiańskiego, lecz prawdopodobnie pochodzenia turkijskiego, rozprzestrzeniającym się w Europie w charakterze typowego *Wanderwortu*; szczegółowy wywód dróg jego rozpowszechniania podaje M. Stachowski (2004)¹⁵). Co istotne, dla samej Łemkowszczyzny (po północnej stronie Karpat) zarówno *зycар*, jak i *шабля* mogą być z równym powodzeniem zapożyczeniami polskimi (lub też zapożyczeniami z polskim współudziałem), a nie bezpośrednio węgierskimi; pieśń ze zbiorów świdnickich, w której polski *Ляшок* nosi *шаблю*, bezpośrednio wskazuje na polskie źródło zapożyczenia w pieśni powstałej po południowej stronie Karpat¹⁶.

Pieśni tego rejestru posługują się charakterystyczną „węgierską dykcją”, traktowaną przez wykonawców jako gatunkowo motywowaną. Typowym przykładem jest formuła pieśniowa, w której podmiot liryczny zwraca się po imieniu do węgierskich miast – *Дебрецин, Токай, Мукачево* – jako miejsc sezonowej pracy, służby wojskowej lub spotkań miłosnych. Zbiór Sobolewskiego zawiera m.in. pieśń z miejscowości Olcho-

¹² П. М. Лизанец, *Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпаття...*, с. 51-52; L. Rocchi, *Hungarian Loanwords in the Slovak Language...*, t. I, p. 38; J. Ramač, *Gramatika ruskoho jazika*, Novi Sad 2002, s. 91.

¹³ Пор. *Етимологічний словник української мови*, ред. О. С. Мельничук, т. I, Київ 1982, który dodaje: в свою чергу походить із середньовічного німецького wētage «біль, страждання».

¹⁴ Пор. I. Küllös, *Betyárok a magyar népköltészetben*, „Ethnographia” 1988, t. 99, nr 2, s. 225-245; A. Melicherčík, *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*, Bratislava 1952; o materiale łemkowskim S. Pułas, *Łemkowskie zbójnictwo i pieśń o nim*, Sanok 2003.

¹⁵ M. Stachowski, *The origin of the European word for sabre*, „Studia Etymologica Cracoviensia” 2004, t. 9, s. 133-141.

¹⁶ Pieśń ze zbioru: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*, t. 11, Prešov – Svidník 1983.

wiec/Vilchovec, w której ukochany, wracając z Niziny Węgierskiej, nie przywozi obiecanego jabłka z Tokaju – odniesienie do Tokaju nie jest tu wszelako ozdobnikiem, lecz zapisem rzeczywistych szlaków sezonowej migracji zarobkowej regionu łemkowskiego.

Pożywienie, kultura materialna, taniec

Warstwa odnosząca się do żywności i kultury materialnej jest skromniejsza, ale obejmuje jednostki kulturowo bardzo wyraziste: *nanpuka* (< węg. *paprika*, samo będące zaś zwrotnym zapożyczeniem ze słowiańskiego deminutywu o znaczeniu 'pieprz'); *гулаш* (< węg. *gulyás*, pierwotnie 'pasterz wołów', dopiero wtórnie 'potrawa'); *палачинка* / *паланиця* 'placek, naleśnik' (Wanderwort wędrujący wzdłuż Karpat w obu kierunkach, poświadczony między innymi w serbskim i rumuńskim); *чардаш* (< węg. *csárdás*, od *csárda* 'przydrożna karczma'); *вербунк* 'taniec werbunkowy' (< węg. *verbunk*, z kolei z niem. *Werbung* 'werbunek').

Znamienne, że terminologia taneczna – *чардаш* i *вербунк* – nie tylko została zapożyczona, lecz weszła do rdzennego repertuaru muzycznego Łemków. „Łemkowski czardasz” i „łemkowski werbunek” to rozpoznawalne podgatunki o własnych konwencjach choreograficznych, a towarzyszące im teksty często wykorzystują węgierskie odniesienia językowe nie jako egzotyzm, lecz jako naturalną dykcję gatunkową.

Toponimia i antroponimia

Pełen obraz węgierskich wpływów językowych w pieśni łemkowskiej musi obejmować także materiał onimiczny. Węgierskie miasta i regiony pojawiają się w tekstach nieproporcjonalnie często, zwłaszcza w pieśniach rozłąki i emigracji: Debreczyn, Tokaj, Eperjes (Preszów), Ungvár (Użgorod), Munkács (Mukaczewo), Wielka Nizina Węgierska (Alföld) oraz „kraj hajducki” występują w nich wielokrotnie. Częstotliwość, z jaką wymieniany bywa zwłaszcza Debreczyn – jako miejsce, z którego ukochani nie wracają, lub do którego udała się ukochana w służbę – wskazuje na ekonomiczną rolę wielkich węgierskich miast targowych jako biegunów grawitacyjnych dla regionu łemkowskiego.

Antroponimy odzwierciedlają analogiczny wzorzec. Łemkowskie nazwiska zachowują pamięć dawnych pasterskich profesji: *Кондаш*, *Бачик* (< *bacsa* 'główny pasterz' + sufiks deminutywny), *Газда*, *Біровчак* (< *bíró* 'sędzia' + sufiks)¹⁷. W tekstach pieśni postaciom nadawane są często węgierskie przezwiska („*Янош*”, „*Пішута*”, „*Марика*”), kontrastujące z odziedziczonym imiennictwem wschodniosłowiańskim („*Іван*”, „*Степан*”, „*Маруся*”); wybór formy imienia jest najczęściej diegetycznie umotywowany – ukochany „spoza gór” jest naturalnie *Янош*-em.

¹⁷ Por. Z. Stieber, *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*, t. I-VIII, Łódź 1956-1964; I. Панькевич, *Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей*, Praha 1938.

Adaptacja fonologiczna i morfologiczna

Opisana wyżej leksyka pochodzenia węgierskiego została w gwarach łemkowskich w pełni znaturalizowana. Prawidłowości tej adaptacji są same w sobie godne uwagi i pozostają w zasadniczej zgodzie ze schematami opisanymi dla sąsiednich języków: dla słowackiego u Rocchiego (1999-2010, t. I, s. 18-24) oraz – co istotne, gdyż pomieszcza obszerny materiał archiwalny i dialektalny pominięty w pracy Rocchiego – w pośmiertnie wydanej monografii F. Gregora (2023, s. 55-83), dla zakarpackiego zaś u Lizanca (1976, s. 31-47)¹⁸.

Po pierwsze, węgierskie spółgłoski palatalne *ty* /c/ i *gy* /j/ – nieobecne w inwentarzu fonologicznym wschodniosłowiańskim – zostają w pożyczkach regularnie odzwierciedlone jako spalatalizowane afrykaty zębowe: węg. *magyar* → łemk. *маджар* (w słowniku Pyrteja z materiałów z Sądecczyzny odnotowano wszelako wariant *мадяр* z prostszym, depalatalizującym rozwiązaniem – co świadczy o wariantowości adaptacji i o tym, że forma poświadczona w pieśniach może różnić się od formy używanej w gwarze potocznej). Rozwiązanie afrykatowe jest wspólne ze słowackim i odróżnia północny pas karpacki od południowego, gdzie częściej spotyka się prostsze rozwiązanie depalatalizujące. Imię węg. *György*, którego łemkowskim odpowiednikiem jest *Юрко* (zdrobnienie od *Юпиӱ*), nie jest jednak właściwym przykładem adaptacji fonologicznej, lecz raczej równoważnikiem onomastycznym (oba imiona kontynuują wspólnego, łacińsko-greckiego poprzednika – imię *Georgius*), na co słusznie zwrócono uwagę w toku recenzji niniejszego artykułu.

Po drugie, węgierska spółgłoska palatalna boczna *ly* – wymawiana współcześnie /j/, dawniej zaś /k/ i tak też zachowana w niektórych gwarach północnowęgierskich – realizuje się w łemkowskim raz jako *ль*, raz jako *ӱ*. Zmienność ta korespondowałaby – jeśli przyjąć argumentację Lizanca (1976) i Rocchiego (1999-2010, t. I) – z chronologią zapożyczenia: starsze pożyczki, naśladujące dawniejszą wymowę /k/, miałyby dawać regularnie *ль*, nowsze, naśladujące współczesną wymowę /j/, dawałyby *ӱ*. Tak np. starszą warstwę reprezentuje *кральи* < węg. *király*, młodszą zaś – m.in. niektóre realizacje końcówki *-ly* w toponimach. Trzeba jednak zaznaczyć, że podział ten jest w łemkowskim trudniejszy do empirycznej weryfikacji niż w słowackim czy zakarpackim, ponieważ liczba poświadczeń jest mniejsza; sformułowanie powyższe należy zatem traktować jako hipotezę roboczą wymagającą dalszych badań.

Po trzecie, węgierskie *h* /h/ jest w łemkowskim zachowywane jako *z* /ɦ/ (dźwięczna spółgłoska krtaniowa szczelinowa). Dla porównania, w językach słowiańskich, w których prasłowiańskie *g zostało zwarte (/g/), węgierskie /h/ bywa oddawane jako *g* – jak np. w polszczyźnie ogólnej. Wynik łemkowski sytuuje zatem omawianą gwarę jednoznacznie po stronie wschodniosłowiańskiej (por. hungaryzmy *zymap*, *xocen*; psłów.

¹⁸ E. Helimski, *Slavic/Latin/German Stress and Hungarian Vowel Harmony*, [in:] *Finnisch-ugrische Sprachen zwischen dem germanischen und dem slavischen Sprachraum*, red. L. Honti et al., Amsterdam 1992, S. 45-54; M. Stachowski, *Eugen Helimskis Materialien zur Erforschung der ältesten slawisch-ungarischen Sprachkontakte*, „Studia Etymologica Cracoviensia” 2009, t. 14, s. 35-107.

**gospodb* > łemk. *zocnodap* jest tu zaś przykładem nie hungaryzmu, lecz dziedzicznego refleksu prasłowiańskiego, ilustrującym ten sam typ realizacji fonetycznej).

Co więcej, harmonia samogłoskowa, fundamentalna dla węgierskiej morfofonologii, jest w warstwie zapożyczzonej całkowicie wyeliminowana: dwu i trzy stopniowe alternanty harmoniczne (typu *-ben* / *-ban* czy *-hez* / *-höz* / *-hoz*) nie są zapożyczane – do łemkowskiego wchodzi sam temat, który nie zachowauje tych zasad i zyskuje słowiańską morfologię fleksyjną. Dodatkowo węgierski akcent jest stały i inicjalny, rusiński – ruchomy, z wymianami paradygmatycznymi odziedziczonymi po prasłowiańskim (łemkowski w Polsce upodonił się pod tym względem do polskiego ujednolicając akcent na przedostaniej sylabie)¹⁹. Pożyczki integrują się w słowiański system akcentowy: węg. *város* (akcent inicjalny) → rusiński *варо́у* (akcent finalny w mianowniku liczby pojedynczej, alternujący w deklinacji). Tak kompletna integracja prozodyczna jest jednym z najwyraźniejszych wskaźników pełnej naturalizacji zapożyczenia.

Adaptacja morfologiczna przebiega według trzech głównych wzorców. Po pierwsze, węgierskie rzeczowniki wchodzi do słowiańskich klas deklinacyjnych głównie wedle finalnego segmentu mianownika: tematy spółgłoskowe trafiają do męskiej klasy *-b*, przy czym *razda* stanowi godny odnotowania wyjątek – wchodzi do męskiej klasy *-a*, znanej z odziedziczonych jednostek typu *чмапосма*. Po drugie, węgierskie przymiotniki nie są zapożyczane wprost; zapożyczają się raczej węgierski temat rzeczownikowy, do którego dodaje się słowiański sufiks adiektyny *-ьнb* / *-nyj* (węg. *beteg* → łemk. *бетеж-* → *бетежний* ‘chory’).

Po trzecie wreszcie – i ten model jest bezsprzecznie najbardziej produktywny – węgierskie tematy czasownikowe są zapożyczane w postaci tematu czystego i rewerbalizowane przez słowiański sufiks *-uvaty* / *-ovaty*, od dawna pełniący w językach wschodniosłowiańskich funkcję głównego mechanizmu integracji obcych tematów werbalnych²⁰. Oprócz omówionych już *бантувати*, *банувати* i *хоснувати* wymienić należy: *бізувати* (*ся*) ‘ufać, ręczyć’ (< węg. *bízik* ‘ufać’); *хибувати* ‘brakować, mieć usterkę’ (etymologia tej jednostki bywa wszelako sporna: trzeba poważnie liczyć się z możliwością, że jest to derywat od ukr. *хуба* ‘brak, wada, usterka’, niezależny od węgierskiego *hibázik* ‘mylić się, brakować, popełniać błąd’ czy węg. *hiba* ‘błąd’, choć i to ostatnie wywodzi się z tego samego słowiańskiego źródła; jeśli jednak *хибувати* w pieśniach jest hungaryzmem, wykazuje substytucję *h* → *x* reprezentującą starszą warstwę adaptacyjną); *вербувати* ‘werbować’ (< węg. *verbuvál*, samo utworzone z niem. *Werbung*). Ten ostatni przykład jest pożyczką potrójnie tranzytywną – niem. *werben* → niem. *Werbung* → węg. *verbuvál* → łemk. *вербувати* – co dobrze ilustruje warstwowy charakter kontaktów karpacko-pannońskich i podkreśla niewystarczalność dwustronnego ujęcia w analizie tego regionu. Trzeba przy tym jasno odróżnić warianty

¹⁹ Por. H. Duć-Fajfer, *Контекстуальний словник лемківського языка*, Kraków 2025.

²⁰ Por. *Історична грамати́ка української мови*, ред. Г. Півторак, Кijów 1980, П. Лизанець, *Атлас лексичних ма́йаризмів та їх відпові́дників в українських гово́рах Закарпатської області УРСР*. ПМ Лизанець. III. Конспект лекцій, Ужгород 1976.

geograficzne: jednostki *вербувати* i *вербунок* są poświadczone już w „zachodnio”-ukraińskim słowniku Żelechowskiego–Niedzielskiego, w związku z czym po stronie galicyjskiej (północnołemkowskiej) trzeba je uznać za zapożyczenie niemieckie, ewentualnie z pośrednictwem (lub współudziałem) polskim, natomiast dopiero po południowej stronie Karpat (gwary rusińskie na Słowacji oraz na Zakarpaciu) jest bardziej prawdopodobne pośrednictwo węgierskie²¹.

Pieśń a karpacka strefa konwergencji językowej

Region karpacki od dawna uznaje się za obszar kontaktów językowych, w którym cechy strukturalne i leksykalne rozprzestrzeniają się ponad granicami genetycznymi. Niezależnie od tego, czy jest zasadne stosowanie wobec tej strefy terminu *Sprachbund* w jego ścisłym, Trubeckojowskim ujęciu – problem ten jest dyskusyjny, gdyż cechy strukturalne wspólne dla całego obszaru są być może mniej wyraziste niż w Sprachbundzie bałkańskim – nie ulega wątpliwości, że karpacka *strefa konwergencji* istnieje na poziomie terminologii pasterskiej, niektórych zjawisk fonologicznych oraz warstwy leksykalnej administracyjno-prawnej²².

Przedstawiony wyżej materiał oświetla tę strefę konwergencji w trzech aspektach.

(1) Warstwowość chronologiczna. Korpus odsłania co najmniej trzy chronologiczne warstwy zapożyczeń, każdą związaną z odrębną historyczno-kulturową matrycą. Warstwa najstarsza obejmuje jednostki związane z wołoską kolonizacją pasterską północnych stoków Karpat, postępującą wzdłuż pasma od XIII do XVII wieku. Wiele z tych jednostek nie jest ściśle węgierska: takie wyrazy jak *бача*, *бронза*, *колиба* czy *сампа* są ostatecznie pochodzenia rumuńskiego, a do łemkowszczyzny przeniknęły za pośrednictwem wołosko-słowiańskiej kultury pasterskiej²³. Weszły one wszelako do łemkowskiego w środowisku socjolingwistycznym, w którym węgierskie instytucje i węgierska elita dominowały na nizinach – wiele z nich ma odpowiedniki w gwarach węgierskich, również wołoskiego pochodzenia. Leksyka pasterska reprezentuje zatem

²¹ Sytuacja kontaktowa we współczesnej węgierskiej diasporze zakarpackiej dostarcza analogicznych wniosków: zob. I. Csernicskó, A. Fenyvesi, *Sociolinguistic and Contact-induced Variation in Hungarian Language Use in Subcarpathia*, Ukraine, „AHEA: E-journal of the American Hungarian Educators Association” 2012, t. 5, s. 1-30, [in:] <https://doi.org/10.5195/aheta.2012.91> (20.03.2026); E. Bárányné Komári, V. Gazdag, *A másodnyelvi kölcsönszavak fonetikai adaptációja a kárpátaljai magyar és ukrán nyelvvaltozatokban*: 2. rész, „Magyar Nyelv” 2024, t. 120, nr 3, p. 359-365; K. Váradi, I. Csernicskó, *Slavic Loanwords in the Speech of Transcarpathian Hungarians*, „Hungarian Cultural Studies” 2025, t. 18, p. 111-130.

²² Klasyczne ujęcie problemu: N. S. Trubetzkoy, *Proposition 16*, [in:] *Actes du premier congrès international de linguistes à La Haye*, Leiden 1928, p. 17-18; E. Petrovici, *Interpénétration des systèmes linguistiques*, [in:] *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIIIe Congrès international des linguistes à Oslo*, București 1957, p. 39-55; współcześnie: J. Rieger (red.), *Ogólnokarpacki atlas dialektologiczny*, t. I-VII, Warszawa – Kraków 1991-2003.

²³ *Етимологічний словник української мови*, ред. О. С. Мельничук, t. I, s. 153, 270; t. II, s. 502; t. III, s. 482.

nie binarny, lecz trójkątny kontakt: rumuńsko-węgiersko-słowiański, w obrębie wspólnej kultury pasterskiej twz. transhumancji.

Warstwa średnia odzwierciedla okres administracji węgierskiej Korony nad obszarem południowokarpackim – tj. tym, na którym znajdowała się ludność rusińska Preszowszczyzny i Zakarpacia (nie zaś ludność łemkowska po północnej, galicyjskiej stronie Karpat) – z udziałem północnołemkowskim wyłącznie za pośrednictwem transgranicznej wymiany handlowej, kontaktów rynkowych i sezonowej migracji zarobkowej. Należy do niej leksyka administracyjno-prawna (*бiрoв, вapoии, зyтap, вaм, op-car*), jak również znaczna część terminologii społeczno-typologicznej (*тaздa, хoсeн, бeмeз*). Adaptacje fonologiczne tej warstwy są ustabilizowane, co sugeruje zapożyczenia znacznie wyprzedzające okres nowożytny.

Warstwa najnowsza odzwierciedla okres dualizmu austro-węgierskiego (1867-1918), w którym Austro-Węgry – złożone z dwóch równorzędnych podmiotów państwowych: Cesarstwa Austriackiego (z Galicją, a w niej z Łemkowszczyzną) oraz Królestwa Węgier (z Preszowszczyzną i Zakarpaciem). Łemkowie z Galicji służyli zatem w wojsku cesarsko-królewskim (austriackim), a nie w wojsku węgierskim w ścisłym znaczeniu, choć w obrębie wspólnych sił zbrojnych monarchii kontakty między żołnierzami obu narodowości były zapewne intensywne. Bezpośrednie kontakty z węgierskimi instytucjami państwowymi obejmowały zatem przede wszystkim ludność rusińską po południowej stronie Karpat (Preszowszczyzna i Zakarpacie); dla północnej (galicyjskiej) Łemkowszczyzny rolę kanału kontaktowego pełniły raczej migracja sezonowa na żniwa, handel zwierzętami oraz służba w jednostkach mieszanych. Należą tu jednostki w rodzaju *вepбyнк, зyсap, кaтyнa, чapдaи* oraz część leksyki biurowej. Są one zwykle mniej radykalnie zaadaptowane fonologicznie i częściej zachowują dla użytkowników przejrzysty związek z węgierskim źródłem.

(2) Pankarpacki rozkład geograficzny. Łemkowskie hungaryzmy nie są zlokalizowane wyłącznie na Łemkowszczyźnie. Niemal każda jednostka korpusu ma odpowiedniki w jakiejś kombinacji: w gwarach słowackich (zwłaszcza wschodnich), w zakarpackim ukraińskim/rusińskim, w rusińskim panońskim, w polskim dialekcie góralskim Tatr i Beskidów oraz nawet w wałachczyźnie morawskiej. Rozkład ten potwierdzają dane *Общекарпатского диалектологического атласа* – polski tytuł roboczy: *Ogólnokarpacki atlas dialektologiczny* – opracowywanym przez zespół międzynarodowy pod kierownictwem S. B. Bernsztejna; poszczególne tomy ukazywały się w różnych miastach pod redakcją miejscowych uczestników projektu (w Polsce wydano tylko tom III, którego redakcję wraz z indeksem ogólnym objął Janusz Rieger; 1991-2003), a wiele istotnych dla tego materiału izoglos przebiega w nich w sposób ciągły poprzez polityczne granice Słowacji, Polski, Ukrainy i Rumunii. Jest to definicyjna cecha strefy konwergencji: jeden język-dawca promieniuje na wiele języków-biorców wzdłuż istotnych kulturowo linii (szlaków pasterskich, sieci targowych, tras służby wojskowej), bez względu na podziały genetyczno-językowe.

(3) Gatunek pieśniowy jako wektor konwergencji. Trzeci wkład korpusu pieśni do refleksji areolingwistycznej, jaki proponujemy ostrożnie sformułować, polega na obserwacji, że sam gatunek pieśni łemkowskich może stanowić część tej konwergen-

cji – aczkolwiek wniosek ten wymaga dalszych szczegółowych badań. Kompleks *чардаш / вербунк*; cykl zbójnicki *betyár / збійник / опришок*; typowe wzorce metryczne; stałe formuły inicjalne i finalne – wszystko to ma charakter typowy dla obszaru Karpat Wschodnich i jest dzielone przez tradycje węgierską, słowacką, łemkowską, polską góralską i zakarpacką. Zapożyczenia leksykalne są zatem zanurzone w znacznie szerszej konwergencji kulturowej; należałoby zatem oczekiwać – i dane to potwierdzają – że hungaryzmy nie są w pieśniach rozproszone losowo, lecz koncentrują się właśnie w tych gatunkach, które wykazują pochodzenie węgierskie. Trzeba jednak podkreślić, że nośnikiem rozprzestrzeniania się zapożyczeń wzdłuż łuku Karpat była w pierwszej kolejności kultura pasterska (transhumancja, sezonowa wymiana pracy, wspólne rzemiosło i jego rekwizyty), co dokumentuje *Ogólnokarpacki atlas dialektologiczny* (a właściwie *Общекарпатський диалектологічний атлас* pod kierunkiem S. B. Bernsztejna). Pieśń pełniła rolę raczej uzupełniającą – jako medium, które utrwała i społecznie aktualizuje warstwę leksykalną wprowadzoną innymi kanałami. Pieśni mogą zatem rozprzestrzeniać wyrazy w obrębie jednego obszaru językowego; rozprzestrzenianie poprzez granice językowe wymagałoby osobnego udokumentowania w odniesieniu do konkretnych pieśni, co nie zostało w niniejszym artykule podjęte.

Spostrzeżenie to ma konsekwencje metodologiczne. Sugeruje, że dla regionu karpackiego najbardziej produktywną jednostką analizy może okazać się nie pojedynczy typ zapożyczeń, ani nawet pojedyncze pole leksykalne, lecz tekst-gatunek – stały, formuliczny kompleks tekstowy, który podróżuje przez granice językowe wraz ze swoim leksykalnym bagażem. Czardasz wykonywany w łemkowszczyźnie jest pod pewnymi względami bliżej spokrewniony z węgierskim *csárdás* niż z innymi gatunkami łemkowskiej poezji ludowej. Wniosek ten można ugruntować jedynie wówczas, gdy korpus pieśniowy zostanie potraktowany z należytą powagą jako źródło językoznawcze.

Wnioski

Leksyka pochodzenia węgierskiego poświadczona w pieśniach łemkowskich i karpackorusińskich jest obszerna, semantycznie strukturyzowana i chronologicznie zróżnicowana. Obejmuje około siedemdziesięciu jednostek rozłożonych w pięciu polach semantycznych, z największą koncentracją w obszarze pasterskim i administracyjno-społecznym. Adaptacja fonologiczna i morfologiczna jest wysoce regularna i zgodna ze wzorcami stwierdzonymi dla gwar sąsiednich – słowackich, zakarpackich i pannońsko-rusińskich – co sytuuje materiał łemkowski jednoznacznie w obrębie pankarpackiej strefy konwergencji.

Wynikają stąd trzy ogólniejsze wnioski. Po pierwsze, korpus pieśni jest cennym, choć nie wyłącznym źródłem językoznawczym, zachowującym ślady leksykalne i fonologiczne, które uległy redukcji w mowie potocznej, w przypadku północnej (galiicyjskiej) łemkowszczyzny zwłaszcza w wyniku katastrof demograficznych XX wieku na terytorium Polski (przesiedleń z lat 1944-1946 do ZSRR oraz akcji „Wisła” z 1947

roku, w wyniku której ludność łemkowska została wysiedlona z rodzimych terenów Karpat na tzw. Ziemię Odzyskane). Społeczności łemkowskiej w jej kształcie sprzed 1944 roku nie da się odtworzyć wyłącznie na podstawie współczesnych danych mówionych; pieśni stanowią – obok starszych opracowań dialektologicznych Pańkewycza i Stieberta – źródło istotne i wartościowe uzupełnienie.

Po drugie, relacja kontaktowa łemkowsko-węgierska nie jest – i nigdy nie była – relacją prostą, dwustronną. Pośredniczyła w niej wołoska migracja pasterska, transhumancja, sezonowo-zarobkowa mobilność wzdłuż przełęczy karpackich, kontakty handlowe (w tym handel zwierzętami i wędrowni na żniwa) oraz cyrkulacja gatunków pieśniowych. W przypadku ludności rusińskiej po południowej stronie Karpat (Przszowszczyzna, Zakarpacie) dodatkowym kanałem był bezpośredni udział w administracji Królestwa Węgier; dla północnej (galicyjskiej) Łemkowszczyzny kanałem tym była natomiast monarchia habsburska jako całość – tworząca wspólną ramę państwową, w obrębie której odbywała się służba wojskowa w austriackich jednostkach. Adekwatne ujęcie musi mieć zatem charakter ponadnarodowy czy wielojęzyczny i uwzględniać kulturowo-ekonomiczne nośniki kontaktów – w szczególności te, jak pieśń, które nie zawsze były traktowane jako właściwy przedmiot badań językoznawczych.

Po trzecie, materiał łemkowski ma walor porównawczy wykraczający poza jego własny zasięg. Obserwowany wzór – zachowywanie znacznej liczby hungaryzmów przez wschodniosłowiańską odmianę dialektalną, która nigdy nie znajdowała się w obrębie politycznych granic Węgier – każe ostrożnie podchodzić do wszelkich zbyt sztywnych utożsamień granic językowych z politycznymi w przednowoczesnej Europie Środkowej²⁴. Kontakty transkarpackie były stałym elementem realiów tego regionu przez co najmniej osiem stuleci, a ich ślady językowe, najmocniej osadzone właśnie w repertuarze pieśniowym, zasługują na dalsze, systematyczne badania.

Aneks wybrane hungaryzmy w kontekście pieśniowym wraz ze wskazaniem terenu zapisu

Poniżej podaje się – w odpowiedzi na sugestię recenzencką – kilkanaście hungaryzmów w ich kontekście pieśniowym, ze wskazaniem (na ile pozwalają na to noty edytorskie zbiorów) terenu, na którym pieśń została zapisana. Dla wygody czytelnika tereny rozdzielono na trzy obszary: Ł = Łemkowszczyzna północna (Polska); PR = Przszowszczyzna (Rusini słowaccy); ZK = Zakarpacie (Rusini ukraińscy). Skróty źródeł: Sob. = Sobolewski 1967; De-V. = De-Vollan 1885; Sv. = *Naukovyj zbirnyk Muzeju ukrajinskoji kultury u Svydnyku*, t. 11 (1983).

1. *тазда* ‘gospodarz, pan domu’ – *Та я тазда, бо я тазда, по господарськы* (Sob. nr 142, Olchowiec [Vilchovec], PR/Ł pogranicze).
2. *бача* ‘główny pasterz’ – *Ой бачо, бачейку, дай нам бриндзи маленько* (Sob. nr 198, Krynica, Ł).

²⁴ Zob. także R. O. Richards, *The Pannonian Slavic Dialect of the Common Slavic Protolanguage: The View from Old Hungarian*, Los Angeles 2003.

3. *бантувати* ‘niepokoić, krzywdzić’ – *Не бантуй мене, милий, не бантуй* (formuła w wielu wariantach, m.in. Sob. nr 87, Florynka, Ł; Sv. t. 11, pieśń z okolic Stropkova, PR).
4. *банувати* ‘żałować’ – *Бануй, мила, бануй, бо я вже не твоїй* (Sob. nr 215, Bartne, Ł).
5. *хосен* ‘pożytek’ – *З того жадного хосну не маю* (Sv. t. 11, pieśń z okolic Medzilaborców, PR).
6. *варош* ‘miasto (targowe)’ – *Гей, до Прешова, до того варошу* (Sv. t. 11, P-R).
7. *біров* ‘sędzia’ – *Біров на мене не серце, бо я нич не вкрав* (Sv. t. 11, P-R).
8. *гумар* ‘granica’ – *За гумаром Угрин милого* (De-V., pieśń ze zbioru wschodniego, ZK).
9. *бетежний* ‘chory’ – *Бетежна-м, бетежна, та й не годна встати* (Sob. nr 311, Komańcza, Ł).
10. *бетяр* ‘zbójnik’ – *Гей, бетяре, бетяре, та й де ти ся бавиш* (Sv. t. 11, PR).
11. *катана / катуна* ‘żołnierz’ – *Як я був катана младый, выпил-ем чверть літра вина* (Sob. nr 412, Bartne, Ł).
12. *вербунк* ‘taniec werbunkowy’ – *Заграйте мі вербунка, най ся я натаньчу* (Sob. nr 478, Hyrowa, Ł).
13. *чардаш* – *Чардашика заграйте, на ньым я ся розважу* (Sv. t. 11, PR).
14. *варга* ‘szewc’ – *Варга мі чижемки шил* (Sv. t. 11, PR; jednostka rzadko spotykana w gwarach po północnej stronie Karpat).
15. *бочкори* ‘kierpcе’ – *Уже мі ся бочкори подерли* (Sv. t. 11, PR).

Wstępna analiza powyższych poświadczeń pozwala stwierdzić, że hungaryzmy odzwierciedlające realia administracyjne i prawne Królestwa Węgier (np. *біров*, *варош*, *гумар*) są zdecydowanie częściej dokumentowane w pieśniach z terenów PR i ZK niż z Ł, podczas gdy leksyka pasterska (*бача*, *тазда*) oraz leksyka życia uczuciowego (*бантувати*, *банувати*) jest poświadczona równomiernie po obu stronach głównego pasma. Potwierdza to – i konkretyzuje – tezę o odmienności realiów kontaktowych w obrębie różnych terenów łemkowsko-rusińskich.

References

- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, red. L. Benkő, t. I-III, Budapest 1967-1976.
- Bárányné Komári E., Gazdag V., *A másodnyelvi kölcsönszavak fonetikai adaptációja a kárpátaljai magyar és ukrán nyelvváltozatokban*: 2. rész, „Magyar Nyelv” 2024, t. 120, nr 3, [in:] <https://ojs.elte.hu/magyarnyelv/article/view/9213>.
- Csernicskó I., Fenyvesi A., *Sociolinguistic and Contact-induced Variation in Hungarian Language Use in Subcarpathia, Ukraine*, „AHEA: E-journal of the American Hungarian Educators Association” 2012, t. 5, [in:] <https://doi.org/10.5195/ahca.2012.91>.
- Czamańska I., *The Vlachs – Several Research Problems*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 2015, t. 22, nr 1, [w:] <https://doi.org/10.14746/bp.2015.22.1>.
- Ugro-russkija narodnyja pesni*, sobr. G. De-Vollan, Sankt-Peterburg 1885.
- Duć-Fajfer H., *Kontekstual'nyj slovnyk lemkiwskoho jazyka*, Kraków 2025.
- Etymolohichnyj slovnyk ukrajins'koyi movy*, red. O. S. Mel'nychuk, t. I-VI, Kyjiv 1982-2012.

- Fontański H., Chomiak M., *Gramatyka języka lemковского / Граматыка лемківського языка*, Katowice 2000.
- Gregor F., *A szlovák nyelv magyar elemei*, Budapest 2023, [w:] <https://real.mtak.hu/id/eprint/189621>.
- Hadrovics L., *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*, Budapest 1985.
- Helimski E., *Slavic/Latin/German Stress and Hungarian Vowel Harmony*, [in:] *Finnisch-ugrische Sprachen zwischen dem germanischen und dem slavischen Sprachraum*, red. L. Honti et al., Amsterdam 1992.
- Khelimskiy Ye. A., *Vengerskiy yazyk kak istochnik dlya praslavyanskoy rekonstruktsii i rekonstruktsii slavyan slavyanskogo yazyka Pannonii*, [v:] *Slavyanskoye yazykoznanie: X Mezhdunarodnyy съезд славистов, Sofiya, sentyabr' 1988 g., Doklady sovet-skoy delegatsii*, red. N. I. Tolstoy, Moskva: Nauka, 1988; przedruk w: Khelimskiy Ye. A., *Komparativistika, uralistika: Lektsii i stat'i*, Moskva 2000.
- Naukovyy zbirnyk Muzeyu ukrayins'koyi kul'tury u Svydnyku*, t. 11, Prešov – Svidník 1983.
- Kniezsa I., *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*, t. I-II, Budapest 1955.
- Kovtyuk I., *Ukrainskiye zaïmstvovaniya v uzhanskom vengerskom govore*, Nyíregyháza 2007.
- Küllös I., *Betyárok a magyar népköltészetben*, „Ethnographia” 1988, t. 99, nr 2.
- Lemkivski spivanki*, uporyad. M. Sobolevskiy, Kiïv 1967.
- Lizanets P. M., *Vengerskiye zaïmstvovaniya v ukrainskikh govorakh Zakarpát'ya*, Budapest 1976.
- Magocsi P. R., *The Rusyn Language Question Revisited*, [in:] *Of the Making of Nationalities There Is No End*, t. II, New York 2004.
- Magocsi P. R., *With Their Backs to the Mountains: A History of Carpathian Rus' and Carpatho-Rusyns*, Budapest 2015, [in:] <https://muse.jhu.edu/book/43037>.
- Małeckie M., *Język polski na południe od Karpat*, Kraków 1938.
- Melicherčík A., *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*, Bratislava 1952.
- Miklosich F., *Die slavischen Elemente im Magyarischen*, Wien 1871, [in:] <https://archive.org/details/dieslavischenel00miklgoog>.
- Mokan' A., *Vengerskiye leksicheskiye zaïmstvovaniya v yuzhnomarmaroshskikh ukrainskikh govorakh*, „Slavica” 1966, t. VI.
- Ogólnokarpacki atlas dialektologiczny*, red. J. Rieger, t. I-VII, Warszawa – Kraków 1991-2003.
- Pan'kevych I., *Ukrayins'ki hovory Pidkarpats'koyi Rusy i sumezhnykh oblastey*, Praha 1938.
- Petrovici E., *Interpénétration des systèmes linguistiques*, [in:] *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIIIe Congrès international des linguistes à Oslo*, București 1957.
- Pugh S. M., *The Rusyn Language: A Grammar of the Literary Standard of Slovakia with Reference to Lemko and Subcarpathian Rusyn*, Munich 2009.
- Pułas S., *Lemkowskie zbójnictwo i pieśń o nim*, Sanok 2003.
- Pyrtey P. S., *Slovnyk lemkiivs'koyi hovirky*, Legnica – Wrocław 2004 [zbiór materiałów leksykograficznych z Sądecczyzny i in.].
- Ramač J., *Gramatika ruskoho jazika*, Novi Sad 2002.
- Richards R. O., *The Pannonian Slavic Dialect of the Common Slavic Protolanguage: The View from Old Hungarian*, Los Angeles 2003.
- Rocchi L., *Hungarian Loanwords in the Slovak Language*, t. I-III, Trieste 1999-2010.
- Sławski F., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I-V, Kraków 1952-1982.
- Stachowski M., *Eugen Helimskis Materialien zur Erforschung der ältesten slawisch-ungarischen Sprachkontakte*, „Studia Etymologica Cracoviensia” 2009, t. 14.

- Stachowski M., *The origin of the European word for sabre*, „Studia Etymologica Cracoviensia” 2004, t. 9.
- Stieber Z., *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*, t. I-VIII, Łódź 1956-1964, [w:] <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/edition/23844/content>.
- Trubetzkoy N. S., *Proposition 16*, [in:] *Actes du premier congrès international de linguistes à La Haye*, Leiden 1928.
- Váradi K., Csernicskó I., *Slavic Loanwords in the Speech of Transcarpathian Hungarians as a Result of the First One Thousand Days of the Russo-Ukrainian War*, „Hungarian Cultural Studies” 2025, t. 18, [in:] <https://doi.org/10.5195/ahca.2025.588>.
- Zoltán A., *Hungarian and Slavic Contact*, [in:] *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics Online*, red. M. L. Greenberg, Leiden 2020, [in:] https://doi.org/10.1163/2589-6229_ESLO_COM_035986.

NOTA O AUTORZE

Marcin Grygiel – dr hab., prof. UR, Wydział Filologiczny Uniwersytetu Rzeszowskiego. W latach 2002-2014 – Instytut Sławistyki (Katedra Filologii Rosyjskiej), obecnie Instytut Anglistyki. Od roku 2023 przewodniczący Polskiego Towarzystwa Językoznawstwa Kognitywnego. **Najważniejsze publikacje sławistyczne: monografia:** *The Semantics of Affirmation: Serbian, Other Slavic Languages and English in Cognitive Analysis*, Rzeszów 2013. **Artykuły:** *Comparing and contrasting Polish with Hungarian co-verbial constructions*, [in:] *Cognitive Linguistics in the Year 2017*, ed. by M. Grygiel and R. Kiełtyka, Berlin, Peter Lang Publishing Group: 2019, S. 172-184; *The category of reflexivity in Russian*, „Beyond Philology” 2014, № 11, p. 9-24; *Asocjacyjny wymiar konceptu sloboda (wolność) w języku serbskim*, „Etnolingwistyka” 2013; *Narzędnik afirmacji w wybranych językach słowiańskich*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 2012.

ORCID: 0000-0002-8084-8137

Email: mgrygiel@ur.edu.pl